

Szirmai, V. (2021) Magyar városok az európai térben, city.hu Várostudományi Szemle 1(1), 1-7.

Magyar városok az európai térben

Szirmai Viktória

Bevezetés

Milyen helye van a magyar városoknak, városi tereknek az európai nagyvárosi térben, vagy éppen a világ városai között? Milyen globális, milyen lokális, illetve milyen történeti tényezők formálják a mai magyar városi jellemzőket? Milyen jövőbeni városfejlődési trendek prognosztizálhatók a jelen folyamatai alapján? Milyen különbségeket és milyen hasonlóságokat találni a nyugat-európai és a kelet-közép- vagy dél-európai városok összehasonlítása során? Melyik városi formának növekszik, és melyiknek inkább csökken a társadalmi, gazdasági, politikai jelentősége? Hogyan változnak a városi funkciók? Menyire urbanizált az európai tér, és közte a magyar városhálózat? Milyen urbanizációs trendek, illetve milyen urbanizációs szakaszok formálják az európai, közte a magyar városi tereket? Milyen gazdasági, politikai és társadalmi erők, érdekviszonyok mozgatták, mozgatják, alakították, alakítják az európai trendek érvényesülését? Hogyan kell értékelnünk a városi létformát, létformákat, különösképpen, ha a COVID-19 pandémia által különösen érintett nagyobb városokra, azok problémáira, vagy éppen a klímaváltozás városi gondjaira gondolunk? Ezek a kérdések szorosan kapcsolódnak ahhoz a kérdéshez, hogy mi a viszony a globális városok és az európai városok között, másképp fogalmazva, hol helyezkednek el az európai városok a globalizált gazdasági rendszerekben, milyen globális hatások érik őket, illetve milyen hatásokat gyakorolnak a globális városokra az európai és a magyar városok. Lényeges az a kérdés is, hogy hol helyezkednek el a magyar városi tematikák a hazai, illetve a nemzetközi tudományos vitákban, nemzetközileg milyen erősek a magyar városkutatások, a városkutatók.

Ezek, és ehhez hasonló kérdések, azokra adott válaszok, elemzések jelenhetnek, jelennek meg majd a Ciy.hu Várostudományi Szemle hasábjain. A válaszok nemcsak azért lesznek fontosak, mert egyrészt megmutatják a város tematika hazai és nemzetközi jelentőségét, s ezzel fellendíthetik a hazai közbeszédekben, közte a médiában meglehetősen visszafogott jelenlétét, hanem előre is vihetik az urbánus témákkal kapcsolatos tudományos ismereteinket, azok terjedését.

Az első szám szintén a fenti kérdésekkel foglalkozik. A *Tanulmányok rovat* a nagyobb elemzéseket gondolja. A mostani szám főként a kelet- és a közép-európai nagyvárosi témákat hozza. Schuchmann Júlia a kelet- és a közép-európai szuburbanizációs folyamatokat vizsgálja, Kézai Petra Kinga pedig a kelet-közép-európai regionális központok városokban elfoglalt rangsorait elemzi.

A *Válogatás rovat* célja az, hogy az adott számok fő témájához kapcsolódó, különösen fontos írásokat adja ismét közre, itt most Csepeli György, Örkény Antal és Zsigó T. Ferenc Közép-európai fővárosok mentális térképeit vizsgáló tanulmányára esett a választásunk.

Az *Új könyveket bemutató rovat* keretében most Rechnitzer János, Kovács Zoltán és Trócsányi András írásait olvashatják. Ezek lektori véleményekként készültek, de színvonalukban valójában annál sokkal többek, szinte tanulmányok. A *Középvárosi társadalmak – Egy új, innovatív városfejlesztési modell megalapozása* című könyv (Lásd Szirmai, V. [szerk.] 2020, Soproni Egyetem Kiadó, Sopron) értékelésére kértük fel a szerzőket, a publikálást megelőzően. A vélemények egy sikeres online könyvbemutatón el is hangoztak. A könyvbemutatót Fábíán Attila moderálta.

A *Viták rovat* az egyik igen fontos törekvésünk, a szakmai viták felvezetésének ad teret. A viták témáját általában a következő szám tematikájához igazítjuk. A terveink szerint a következő szám a COVID-19 pandémia városi jelentkezéseivel, és ezzel is összefüggésben a városok jövőjével fog foglalkozni. Ezt a számot itt bevezetve két írást adunk közre. Az egyik Czirják Ráchel könyvismertetése az amerikai

közgazdász és urbanista Richard Florida, valóban vitát generáló könyvéről (a mű címe: *The New Urban Crisis*, 2017. Oneworld). A másik Koudela Pál írása, amely az amerikai szociológus, közgazdász Saskia Sassen: „*The City and The Virus*” témakörét elemző, a jövő városát megmenteni célzó javaslatokat is összegző munkája, annak elemzése kapcsán készült.

És végül a *3 VÉ: Vendégek- Városok- Vélemények* című állandó rovatot kell említeni, amit Schuchmann Júlia gondoz. Az első alkalommal egyórás beszélgetést hallgathatnak zoom felületen, három fiatal városkutatóval, a magyar városok fejlődési trendjeiről és kihívásairól lesz szó.

Globális városok – európai városok – magyar városok

Matznetter és Musil „*The European City in the Age of Globalisation*” című tanulmánya szerint az európai városok globális jellegének, illetve a globalizációban elfoglalt helyüknek a tisztázása kiemelten lényeges témák. Különösképpen azok az európai integráció, közte az 1989-es európai megosztottság befejeződése miatt (Matznetter, Musil 2012). Szerintük a tisztázásra azért is szükség van, mert a szakirodalmak témához köthető használatában éles szakadék van a globális város és az európai város koncepciók, és a megközelítési módok között.

A városkutatók közül sokan vélik, hogy a globális városok és az európai városok elkülönülő entitások, más és más a természetük, közöttük nincsenek összefüggések. Saskia Sassen felfogásából például az derül ki, hogy a történeti városokhoz képest a „*Global City*” egy teljesen új város típus. Ezt a gondolatot az 1991-ben írt jelentős horderejű művében a „*Global City*” című munkájában fogalmazta meg, ott vezette be a globális város fogalmát (Sassen 1991). A kétféle várostípus másképp működik, más a hajtóereje.

A Matznetter és Musil Max Weber középkoriváros-elmélete alapján az akkori városok speciális tulajdonságaira hívták fel a figyelmet, valamint arra, hogy a nemzetállam felemelkedésével és a fordista nemzetgazdaságok térnyerésével a városokat a nemzetállamok részeként tanulmányozták. „Az 1920-as évektől az 1970-es évekig városföldrajz tanulmányok sokasága írta le az olasz, a német városok speciális jellemzőit, és mutatták be azok beágyazottságát a nemzeti intézményekbe, miközben alig történt kísérlet arra, hogy általánosítsák Európa összes városának főbb jellemzőit.” (Matznetter, Musil, 2012, 2) De ez nem tartott örökké, mivel „az évszázadok során az iparosodás, valamint a kapitalizmus és az urbanizáció terjedésével ezek a megkülönböztető jellemzők elvesztek, és ezzel elveszett az európai város koncepciójának alkalmazhatósága is”.

A globális város elmélet abból indul ki, hogy a helyi (a városi) átalakulások a globális hatásoktól függenek, hogy a globalizáció, vagyis a modern kapitalizmus hatásai nemzetközivé alakítják, internacionalizálják a városi tereket, értve ezen azt, hogy a városok részeivé válnak egy nemzetek feletti, globális rendszernek, a globális tőkék, a pénz, az információ, az emberek nemzetek felett átívelő hálózatainak a szerveződésének révén. Köszönve az információs technológia fejlődésének, a tőkemozgásokat biztosító feltételeknek, a határokon átívelő gazdasági folyamatoknak, a tőke, az áruk, a termékek, és a nyersanyagok áramlásának, a nemzetközi tórizmusnak is. Ez államok közötti, államokat áthidaló rendszerekben jelenik meg.

Sokan bírálják Sassen azért, hogy a globális város megszüntette a területi elvet a kutatások során. Jóllehet ez az érv – például Robinson szerint – erősen vitatható. Szerinte ugyanis az új megközelítés lényegi összetevője, hogy a területi hatásokra, a városi tematikára koncentrálnak (Robinson, 2009. 6 p), mivel újradefiniálja a terület és a területi szempontok kapcsolatát, mégpedig azzal, hogy megfogalmazza a világgazdaság területi dinamikáinak az átalakulásait.

Sassen szerint a globális város felfogás kidolgozásának kutatás módszertani jelentősége is van. A hagyományos városszociológiai iskolák, például a történeti európai városok kutatásában használt klasszikus humán ökológiai szemlélet alapján már nem lehet értelmezni a mai városi folyamatokat (Sassen 2007). A klasszikus városszociológiai elméletek az urbanizáció korábbi szakaszait, az azokat indukáló gazdasági folyamatokat, a jelenkori globális kapitalizmus egy megelőző szakaszát írták le, azt értelmezték. Ennek orvoslása, a városokat érintő új világgazdasági folyamatok elemzése érdekében nélkülözhetetlen új analitikus kategóriák bevezetése.

Az új megközelítést a következő folyamatok indokolják:

- a gazdasági tevékenységek nemzetközivé válása, a globális pénzügyi piacok kialakulása, a speciális üzleti és egyéb szolgáltatások fejlődése,
- a nemzetközi beruházások, továbbá a nemzeti és a városi kormányzatok csökkenő szerepe a nemzetközi gazdasági tevékenységek szabályozásában,
- a városok egyre erőteljesebb kapcsolódása a globális piacokhoz, és a külföldi cégek központjaihoz,
- valamint az, hogy az itt jelzett folyamatok egy eddig ismeretlen városi rendszert hoztak létre: a nemzetek között szerveződő városi rendszert (angol kifejezéssel: transnational urban system).

A globális város elmélet a városok univerzális jellegét, a korábbi európai város felfogások a városok nemzeti, regionális, illetve lokális jellegét hangsúlyozzák. A globális város perspektívája globális szempontból magyarázza a városfejlődést, az európai város perspektívája inkább a klasszikus városkutatási témákra irányul. Holott a két város típus a valóságban nem különül el élesen egymástól. A globalizációs hatások nem csupán lineáris mechanizmusokban léteznek, a globalizáció nem feltétlenül írja felül a lokális rendszereket, a globális és a lokális jelenségek kölcsönhatásokban működnek (Taylor 2004; Taylor, Derudder 2016). Taylor véleménye például azt, hogy helytelen a városi térre úgy gondolni, hogy ott vertikális dimenziójú egységek, azok különböző pozíciói vannak, és vannak horizontális dimenziójú egységek, amelyek a regionálisan helyezkednek el. Ez mesterséges szétszakítása a valóságnak, ahol a vertikális és a horizontális tényezők együtt léteznek. Ráadásul az igazság az, hogy a globális folyamatok nem is virtuálisak, hanem konkrét (például) nemzetközi pénzügyi központokban, multinacionális cégekben jelennek meg, ahol létező társadalmi csoportok, emberek terveznek, tárgyalnak, alku folyamatokat vezérelnek.

Ma már egyre nyilvánvalóbb, hogy az európai városok a globális gazdasági hálózatok részei, a globális városhálózatok fontos csomópontjai. Az egyre globálisabban, integráltabban működő városi gazdaságok a globális termelési rendszerek alkotóelemei, egyben lokálisan is működő tényezői.

Az európai városok azonban nem csupán részei a széles globális városi rendszereknek, hanem különböznek is egymástól, részint a lokális, regionális, nemzeti sajátosságaik, de történeti adottságaik szerint is. Továbbá a globális pénzügyi piacokhoz való tartozás eltérései, másképp a globális pozíciójuk szerint is eltérnek egymástól. A különbségeiket a helyi térségi, nemzeti kapcsolataik is okozzák: az európai városok mellett, hogy a globális városhálózatoknak, a vertikális rendszereknek is részei, horizontális szinten, egymással is szoros kapcsolatokban állnak. Ezét a fent jelzett szakadékot be kell temetni, és a kétféle koncepciót és kutatási irányzatot együttesen, egymás kiegészítéseként érdemes alkalmazni.

A globális, az európai és a magyar városok viszonyának a tisztázását a globális város elméletet érintő, egyre sokasodó kritikák segíthetik. Többen vitatják a globális városok közé történő besorolást, mások a városok globális rendszerben elfoglalt helyét definiáló kritériumokat bírálják. Mások a kritériumok túlzottan gazdasági, vagy egy dimenziós irányultságát is nehezményezik.

Brookings Intézet egyik elemzése túllép a korábbi globális város definíciókon, és megállapítja, hogy nincs egy általános „meghatározása” a globális városnak, minden város különböző tényezők alapján válhat globálissá. (Redefining Global Cities 2016). Jóllehet a globális várossá válásban kiemelkedő jelentősége van a technológiai innovációknak (közte a kutató egyetemek szerepének), a globális pénzügyek és befektetések jelenlétének és a vonzóképeségnek, a kapuváros szerepnek is. A specializáció, de a növekedés üteme szintén központi szerepet játszik a legmagasabbnak tűnő városi pozíció kialakulásában.

A vizsgálat a globális városok hét típusát különítette el: az ún. globális óriásokat, az ázsiai központokat, a felemelkedő kapuvárosokat, a kínai iparvárosokat, a tudásközpontokat, az amerikai közepes súlyú városokat, és a nemzetközi közepes súlyú városokat.

A magyar nagyobb városok speciális módon, különböző szerepekkel vesznek részt a globális hálózatokban. Budapest globális helyzete kiemelkedő: részint a külföldi érdekeltségű vállalkozások koncentrációja révén. (2000-ben Budapesten koncentráltott a külföldi érdekeltségű vállalkozások 53,75%, és az országban bejegyzett külföldi működő tőke 58%-a. Jelenleg a külföldi érdekeltségű vállalkozások nem egész 61%- a, és az országba érkező külföldi tőke 54% a fővárosban található (Budapest

városfejlesztési koncepciója, Helyzetelemzés, 6. Budapest gazdasága, 2011, 27). A fővárosban számos nemzetközi szervezet, pénzintézet, multinacionális cég leányvállalata található.

A magyar főváros fejlődése szempontjából jelentős az ingatlanszektorba befektetett külföldi tőke, az itt épült bevásárlóközpontok, a több funkciójú szolgáltató centrumok, az új szállodák és irodaházak, a modernizálódott városrészek is (Földi 2010, 43). Barta és szerzőtársai szerint a mai Budapest a globális városok között un. alfa városként kap helyet (Barta et al. 2010, 11). Az alfa város a fejlett üzleti szolgáltatásokra, a különböző nemzetközi szervezetek jelenlétére épülő globális város egyik formája.

Az európai város jellemzői

Az európai város legáltalánosabb lényegét Kazepov főként az amerikai városoktól való eltérésekben látja (Kazepov 2005). Az általa szerkesztett „Cities of Europe” (Európai városok) című kötet bevezető fejezetéből kiderül, hogy az európai városok és azok társadalmi problémái alapvetően különböznek az amerikai városoktól: eltérő a piaci mechanizmusok és az állami szerepek jelenléte és hatása. Az amerikai példákban erősebb társadalmi különbségeket okoznak a piaci folyamatok, míg az európai város jobban védett közpolitikai értelemben, magasabb a közszférában foglalkoztatottak, a városi viszonyokat hivatalból is alakítók aránya. Kazepov további lényeges különbségnek tartja, hogy a közszolgáltatások, közte az infrastruktúrák, de a tervezési viszonyok szintén nagyobb mértékben tartoznak a közszféra, az állami rendszerek keretéhez, s ezek enyhíteni képesek a szegregációt, a társadalmi szegénységet is (Kazepov, 2005.13). A piaci viszonyok amerikai modellhez képest erősebb állami koordinálása, a határozottabb és átfogóbb szociális, illetve oktatás politika szintén hozzá járul a társadalmi kockázatok enyhítéséhez, a közös jól-lét erősítéséhez (Kazepov 2005. 14).¹

Matznetter és Musil fentebb említett írása szintén amellelt foglal állást, hogy a jóléti rendszerek homogénebb térbeli társadalmi szerkezetet hoznak létre, s ez eltér a sokkal egyenlőtlenebb, szegregáltabb amerikai nagyvárosi jellegtől.

Saskia Sassen szintén lényeges európai városi ismérvek tartja a jóléti állam amerikai városokhoz képest erősebb szerepét. Azt is lényegesnek tartja, hogy az európai államok sokat tesznek a társadalmi polarizációk, a szegregációk, a munkanélküliség enyhítése érdekében (Sassen 2005, XIX). Az amerikai szociológus azt is hangsúlyozza, hogy az európai város fogalma sokféle várost takar: korántsem homogén jelenségről, és még csak nem is csupán nagyság szerinti differenciáltságokról van szó, hanem történeti, társadalmi és regionális kontextusok szerinti eltérésekről, közte például a nyugati és a keleti, és az északi, valamint a dél-európai városok közötti különbségekről. Nagyok az eltérések az országok fejlettsége szerint is: az európai nagyváros más, mint a többi nagyváros: a globális városait kivéve kisebbek a méretei, alacsonyabb a népességszámuk, mint akár az amerikai, akár az ázsiai, vagy a brazil, a kínai vagy afrikai nagyvárosoké. Eltérő folyamatok alakítják az urbanizációs folyamatokat is: az európai városfejlődést történetileg az iparosítás, az ipari forradalom, ma a tudásalapú gazdaság és informatika, a csúcstechnológia lendülete mozgatja. A gazdaságilag és társadalmilag is fejletlen országok, így az afrikai, illetve egyes ázsiai és dél-amerikai országok urbanizációját viszont korántsem a gazdasági fejlődés, hanem éppen annak elmaradottsága, a vidéki térségek túlnépesedése, a munkalehetőségek hiánya, a hatalmas szegénység, az elszegényedett vidéki térségekből a városokba irányuló népmozgások vezérlik.

A fejlett és a fejletlen országok városai, a globális és egyéb városok, az észak-amerikai és az európai nagyvárosok nemcsak méreteikben, nemcsak a hajtóereikben, hanem ellentmondásos jellegükben is eltérőek: az európai térbeli társadalmi problémák, a szegénység, a kirekesztettség, de a közlekedési anomáliák sem hasonlíthatók össze például a harmadik világ nagyvárosi feszültségeivel. Azokhoz képest az európai, de a kelet- és a közép-európai városok, még ha viszonylagosan is, de a béke szigetei. S bár belsőleg szabdaltak, a társadalmi polarizációk, a gazdasági és a társadalmi egyenlőtlenségek kevésbé élesek.

¹ Az európai városi életfeltételek sok más városhoz képest kiemelkedő voltát mutatja például az is, hogy a világ egyik legjelentősebb tanácsadó cége, a Mercer városi életminőséget feltáró vizsgálata számos európai várost talált a legjobbak között: a 230 elemzett város közül 23 került a legjobbak közé, ebből 14 európai város volt (<http://uk.businessinsider.com/mercer-2017-quality-of-living-worldwide-city-rankings-2017>).

A nyugat-európai és a kelet-közép-európai nagyvárosi térségek főbb jellemzői

A nyugat-európai városok fejlődési sajátosságai a kelet- és a közép-európai városjellemzőkhöz képest eltérőek voltak, különösképpen a történeti fejlődésük korai szakaszában. Ezeknek a különbségeknek a fő oka, hogy míg a nyugati városi modellek esetében a Max Weber által kidolgozott területi irányítás és gazdálkodás ún. tranzaktív típusa alakult ki,² addig a keleti városi modellekben az ún. redisztributív rendszerek jöttek létre.

A tranzaktív rendszerek képesek voltak a központi hatalommal szemben önálló érdekképviselőre, tervezésre, a település fejlesztésére, saját gazdasági- és adópolitikával is rendelkeztek (Szelényi 1990, 148–152; Weber 1979, 252–269). A nyugati típusú városban a polgárság szabad, és gazdaságilag is erős volt (Weber 1979, 264). A tranzaktív jellegű modellt a kapitalizmus kibontakozása során átalakult, az állami beavatkozások jelentősége növekedett: erőteljesen gyengültek a városok önrendelkezési jogai. A tőke megszerzéséért egymással harcban álló városok a konkurenciára épülő nemzeti államok fennhatósága alá kerültek (Weber 1979, 269).

A redisztributív, másképp a különböző források központosítására és újraelosztására épülő modellekben a településeknek, illetve azok vezetőinek nem volt lehetőségük az autonóm gazdálkodásra, tervezésre, fejlesztésre, sem az önálló közösségi érdekképviselőre: a települések és a lakóik is alávetettek voltak a központi hatalomnak.

A kelet-közép-európai térség városfejlődési jellemzőinek a nyugat-európai folyamatoktól való eltéréseit alapvetően a térség³ történeti sajátosságai okozzák. Az adott térség országainak mind a 19. mind a 20. századi történelmére jellemző volt a különböző nagyhatalmaknak való kiszolgáltatottság, a nyugati típusú autonóm városi fejlődés hiánya, a Nyugat-Európaéhoz képest történetileg is periférikus gazdasági, társadalmi helyzet. Ez adja az adott térségi fejlődés egyik leglényegesebb sajátosságát, a megkésett urbanizációt (Weclawowicz 1992, 216). Ebben a nagy régióban csak a 19. században kezdődött az iparosítás, az urbanizáció, miközben a nyugat-európai modellben már a 18. század végén tapasztalhatóak voltak a modern urbanizációs jelenségek, az iparosítás, az extenzív ipari fejlődés mozgatta gyors városnövekedés, a vidékiek elvándorlása, a népesség nagyvárosi koncentrációi.

Lényeges különbség, hogy a kelet- és a közép-európai társadalmak (főként a lengyel és a magyar társadalom) hosszú ideig megőrizték a rurális jellegüket.⁴ Általános jellemző volt, hogy a városhálózatok csak lazán kapcsolódtak össze, a városcentrumok és a környékek fejlődési dinamikái eltérőek és egyenlőtlenek, a városokat környező települések pedig sokszor falusiasak, alacsony népsűrűségűek voltak. A nagyvárosok csupán szigetszerűen emelkedtek ki a környezetükből (Enyedi 1992).

A nyugati formákhoz hasonló modern városi polgárság hiányzott a keleti modellekből. A 18. illetve a 19. századi polgárosodás folyamatát más források táplálták: feudális és a polgári eredetű struktúra elemek, inkább felülről, mint alulról szerveződés, az államok (az adott esetben a Habsburg Monarchia) által irányított modernizáció jellemezte. Két különböző rendszer, a feudalizmus és a kibontakozó kapitalizmus tulajdonviszonyainak keveredése határozta meg a polgári középosztály szerveződését, amely nem az önálló vállalkozók és szabad értelmiségiek csoportjából, hanem az állami hivatalnokokból, a közép- és kismemesség csoportjaiból állt össze. A tőkés csoportok a 18–19. században bevándorolt és asszimilálódó, túlnyomórészt zsidó és német polgárokból szerveződtek. Ez a polgárság ezért soknemzetiségű és sokvallású volt. A városi társadalmak erősen polarizálódtak: szinte áthághatatlanok voltak a gátak a felső-, a közép- és az alsó osztályok, így a nagybirtokos főnemesség, a magas szintű bürokrácia, a nagyburzsoázia, a bankárok, a vállalkozók, az értelmiségi elit, a kereskedők, vagy a munkások széles csoportjai között (Hanák 1997).

A második világháborút követően kiépült kommunista, illetve államszocialista rendszerek viszonyai erőteljes eltéréseket okoztak a kétféle modell között. A társadalmi, politikai, hatalmi rendszer mechanizmusai

² Weber alapján Szelényi szóhasználata szerint (lásd Szelényi 1990).

³ Kelet- és Közép-Európa a volt kommunista országok összefoglaló neve az 1990-es rendszerváltozás után. És ma? Ebben a térségben a közép-európai országok mellett találni a dél-európai országokat, valamint a volt Szovjetunió nyugati területeit is. Jugoszlávia szétesése utáni független államok, de a balti országok is ide tartoznak.

⁴ 1950-ben a falusi népesség aránya Lengyelországban 70%, Magyarországon 60%, míg a cseh esetben ez az arány csupán 50% volt. A cseh társadalom jóval urbanizáltabb volt (Enyedi 1992; Weclawowicz 1992).

részben késleltették a nyugati modellekben már érvényesülő globális urbanizációs folyamatok kibontakozását, részben pedig új irányokat okoztak.

Az egyes országokban, jóllehet eltérő mértékű, de jellemzően domináns állami tulajdon, és a negligált vagy visszafogott piaci viszonyok, a társadalmi részvétel, a civil szerveződések, mozgalmak kialakulatlansága, gyengesége egyértelműen akadályozták a fejlett nyugati urbanizációs modell megjelenését. De akadályozták a nyugati modelleket jellemző helyi hatalmi (önkormányzati) formák, és a civil erők által is befolyásolt település- és térségfejlesztési érdekek megfogalmazását és érvényesítését is.

Az 1950-es és az 1960-as, de még az 1970-es évek is a kelet- és a közép-európai nagyvárosi népesség gyors növekedését eredményezték. A mezőgazdaság, és a falusi létviszonyok visszafejlesztése, elhanyagolása, de az erőltetett nehéziparosítás (többnyire annak ideológiai) érdekei miatt a vidéki népesség tömegesen költözött a városokba, az 1950-es években főként az ipari tengelyek, az ipari városok (közte az ún. szocialista újvárosok) felé. A folyamat lendülete az 1970-es években, de különösképpen az 1980-as évek során megtört. Az 1990-es években már általánossá vált a nagyvárosi népességszám csökkenése, az agglomerálódási, a városkörnyéki dekoncentrációs folyamatok kiterjedése következtében. Mégpedig a lakóhelyi szuburbanizáció kiszélesedése, a lakásprivatizációk, valamint a magán ingatlanpiac szerveződése, a lakótelepi létformát elutasító népesség egyéni, kertés családi házak iránti új (egyben már megvalósítható) igényeinek is köszönve.

A nyugati és a kelet-közép-európai nagyvárosi népességnövekedési folyamatok hullámzásaiban részben különbségek, részben hasonlóságok láthatók, de a keleti modell megkésettisége, az urbanizációs fejlődés követő jellege itt is érzékelhető: a kétféle modell népességnövekedésének elcsúszott, de egymást követő trendjei alapján.

Az 1950-es és az 1960-as évek során a redisztributív, központosított, az állampárt által vezényelt elosztási mechanizmusok a lakás- és az infrastrukturális fejlesztési források elosztásakor a városoknak, a nagyobb városoknak (közte kiemelten a munkások részére épített új ipari városoknak), előnyöket biztosítottak a falvakkal szemben. A fejlesztési források többsége a városokba áramlott, ezért a városok és a falvak közötti egyenlőtlenségek növekedtek.

Az 1989-es, 1990-es rendszerváltó évek egy nagyon megtépzott, számos nehézséggel sújtott térséget találtak, ahol regionálisan ugyan differenciált, de komoly munkanélküliség, a GDP visszaesése volt a jellemző. Mégis ebben az időszakban jelentek meg azok a folyamatok, amelyek a kétféle városfejlődési modell között hasonlóságokat hoztak. Ezek között nagyon lényeges volt a piaci társadalom kiépülését támogató feltételek bevezetése, a piacgazdaság kiépülése, a magántőke, valamint a magántulajdon megjelenése, az állami szerepek visszaszorulása. A városi gazdaságok modernizációja, az intenzív fejlődés felgyorsítása, a modern iparágak, a szolgáltató (főként az üzleti) szektor fejlődése, az ipari ágazatok dominanciájának az enyhülése szintén lényeges meghatározó erők voltak. A külföldi működő tőke megjelenése szintén központi jelentőséggel bírt a városi gazdaságok újrastrukturálódásában, megerősödésben, a privatizációban, a városi (és a nemzeti) piaci stratégiák szerveződésében.

A közeledés trendjeit igazolta, hogy mind a nyugat, mind pedig a kelet-közép-európai nagyvárosokban egyaránt erőteljes dzsentrifikációs folyamatok zajlanak. Ennek során a városok, azok belső negyedei, köztük a korábban lepusztult állapotú részek lakói kicserélődnek: az alacsonyabb társadalmi státusú népesség (az iskolázatlanok, az alacsony jövedelműek) fokozatosan kirekesztődnek a rosszabb ökológiai pozíciójú belső negyedekbe, elővárosokba, de főként a városok távolabbi környékére. A helyüket magasabb társadalmi státusú (iskolázott, magas jövedelmű) népesség foglalja el. A dzsentrifikáció is a nyugati modellhez képest azonban késleltetetten történt: az államszocialista rendszer képezte akadályok, az európai városhálózatokhoz történő integrációk, a globális hatások visszafogottsága miatt.

A térbeli társadalmi szerkezeti kutatásokból kiderül, hogy mindkét modellben a magas társadalmi státusú csoportok, a képzetebbek, a magasabb jövedelműek elsősorban a városközpontokban, illetve a jó elővárosokban, a városok ökológiailag jobb városkörnyéki településein helyezkednek el. Az alacsonyabb társadalmi osztályok kisebb részben a városközpontokban, nagyobb részben a városkörnyéken, annak fejletlenebb részein koncentrálnak. A társadalmilag magas státusú felső és középosztálybeli elővárosok

megjelenését a szuburbanizációs folyamatok dinamizálódása, a belső városi környezetből elvágó, a lakáspiac adottságaival élni tudó, és élni is akarók kiköltözései magyarázzák (Szirmai 2019).

Ez is mutatja, hogy mindkét modellben jelen van a szuburbanizáció, a jobb módúak belvárosból történő városkörnyéki kiköltözése: a nyugati modell esetében korábbi, a keleti modell esetében későbbi kibontakozással. Az új területi szerkezet mögött az „urban sprawl”, vagyis a városi terjeszkedés sajátos mechanizmusai is ott vannak. A kiköltözők egy része a város rehabilitációk hatására azonban visszatér a nagyvárosokba. A jövő nagy folyamatai még kérdésesek. A következő szám keretében visszatérünk rá.

Irodalom

- Barta Gy., Keresztély K., Sipos A. (szerk.) (2010): *A „világváros” – Budapest két századfordulón*. Napvilág Kiadó, Budapest. Budapest városfejlesztési koncepciója, Helyzetelemzés, 2011. 4. Budapest társadalmi http://budapest.hu/Documents/varosfejlesztési_koncepcio_2011dec/04_Tarsadalma.pdf
- Budapest városfejlesztési koncepciója, Helyzetelemzés, 2011. 6. Budapest gazdasága. https://budapest.hu/Documents/varosfejlesztési_koncepcio_2011dec/06_Gazdasag.pdf
- Enyedi Gy. (1992): Urbanizáció Kelet-Közép-Európában. *Magyar Tudomány*, 6. 685–693.
- Földi Zs. (2010): Globalizációs hatások Budapesten. In: Barta et al. (2010): *A „világváros” – Budapest két századfordulón*. Napvilág Kiadó, Budapest, 38–61.
- Hanák P. (1997): Társadalmi struktúrák a 19. századi Közép-Európában. *Történelmi Szemle*, 2. 159–178.
- Kazepov, Y. (ed) (2005): *Cities of Europe*. Blackwell Publishing.
- Matznetter, W. Musil, R. (2012): The European City in the Age of Globalisation. *Belgeo*, 1–2. <https://journals.openedition.org/belgeo/6100>
- Redefining Global Cities, Report, (2016): <https://www.brookings.edu/research/redefining-global-cities/> Robinson, W. (2009): Saskia Sassen and the Sociology of Globalization: A Critical Appraisal Volume 3, No. 1, Spring. <http://www.soc.ucsb.edu/faculty/robinson/Assets/Sassen.pdf>
- Sassen, S. (1991): *Global City: New York, London, Tokyo*. Princeton University Press.
- Sassen, S. (2005): Foreword. In: Kazepov, Y. (ed): *Cities of Europe*, Blackwell, XVII–XXII.
- Sassen, S. (2007): Urban sociology in the 21st century. In: Bryant, C., Peck, D. (Eds.): *21st century sociology*. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, 476–487.
- Szelényi I. (1990): *Városi társadalmi egyenlőtlenségek*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Szirmai V. (2019): *Városok és városlakók. A befogadó és a kirekesztő városok*. Corvina Kiadó, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Budapest.
- Taylor, P. J. (2004): Regionality in the world city network. In: *International Social Sciences Journal*, Mega-cities. September, 2004, 181 Blackwell Publishing/UNESCO, 361–373.
- Taylor, P. J., Derudder, B. (2016): *World City Network, A Global Urban Analyses*. Routledge.
- Territorial Development, Urban Policy in Germany, Towards Sustainable Urban Development. (1999) OECD.
- Weber, M. (1979): *Gazdaságtörténet. Válogatott tanulmányok*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Weclawowicz G. (1992): A városok térbeli-társadalmi szerkezete Kelet-Közép-Európában. *Tér és Társadalom*, 3–4. 215–225.